

Život s rječnicima

Devetnaesto je stoljeće bilo stoljeće velikih rječnika, a kako su se oni radili, najbolje prikazuje knjiga *The Professor and the Madman: A Tale of Murder, Insanity, and the Making of the Oxford English Dictionary* iz 1998. godine Simona Winchestera, po kojoj je 2019. godine snimljen film *Profesor i luđak (The Professor and the Madman)*. Knjiga opisuje rad na OED-u započet 1857. godine pod naslovom *A New English Dictionary on Historical Principles*, ali se ozbiljno krenulo tek 1879. godine kad je angažiran James Murray kao treći urednik. Rječnik je u svescima objavljivan od 1884. do 1928. godine. Izrada rječnika odlikovala se posebnošću jer su javnim pozivom angažirani volonteri suradnici koji su za pojedine riječi uredništvu poštom dostavljali citate iz knjiga koje su čitali. Među najučinkovitijim suradnicima bio je William Chester Minor, vojni kirurg, osuđenik zbog ubojstva, psihijatrijski pacijent, kolo-kvijalno – luđak. Pitanje je je li i James Murray, prihativši se nemogućega da za deset godina izradi OED, bio također *luđak* druge vrste, potpuno podredivši svoj život *Rječniku*. Nije jedini leksikograf koji nije dočekao završetak svoga rječnika, umro je 1915. godine, a na rječniku su se nastavili smjenjivati urednici, stotine zaposlenika i bezbroj suradnika. No, da nije bilo takvih genijalnih leksikografskih ostrašćenika, danas ne bismo na svom zaslonu mogli naći značenje neke riječi i podatke o njoj. OED je ujedno i primjer kako se dozlaboga sporo vuče rađanje rječnika i kako se njegov oblik transformira. Umjesto planiranih triju knjiga izišlo ih je deset i na tom se nije stalo. U više od stoljeća i po OED je prolazio razne faze proširivanja i osuvremenjivanja da bismo, počevši s 2000. godinom, danas na mreži imali dostupno više od 850 000 definicija i milijune citata. Sličnih je priča u leksikografskom svijetu mnogo, samo one nisu oksfordske i nisu dobile svoju knjižnu i filmsku verziju.

Nekoliko ćemo ih, onih bliskijih i skromnijih, spomenuti, a povod ovom osvr-tu na leksikografe koji su živjeli s rječnicima i za rječnike, ali i tomu što nama danas znače veliki rječnici te gdje smo mi s njima u Hrvatskoj, jest smrt Darinke Gortan Premk (1937–2024), »prve dame južnoslavenske leksikologije i leksikografije«, kako ju je u svom nekrologu nazvao Danko Šipka, i sam leksikolog i leksikograf, koji je njezin prvi doktor znanosti (doktorat *Leksička homonimija* objavljen mu je 1990. godine). Recimo odmah da se ime te leksikografkinje nalazi u dvadeset dvjema knjigama *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje: RSANU), dakle da je na jednom rječniku radila više od šez-deset godina, najduže od svih leksikografa u bivšoj državi i u državama nastalim iz

nje. Budući da je taj rječnik, kao i *Rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika* Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti (dalje: RJAZU), rađen na štokavskim izvorima, treba vidjeti kakav je danas naš odnos prema tim rječnicima. Recimo i to na početku da je profesorica Gortan Premk prva u Jugoslaviji predavala na fakultetu kolegije Leksikologija i Leksikografija te da se poslije na filozofskim fakultetima u Hrvatskoj leksikografija počela predavati uz leksikologiju, a tek na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uvedeni su kolegiji Uvod u leksikografiju i Korpusna leksikografija. Još je jedna zanimljivost vezana uz profesoricu Gortan Premk, ali obiteljska. Akademik Veljko Gortan, klasični filolog, bio je profesoričin stric, a bdio je kao član Upravnoga vijeća Instituta za jezik (današnji Institut za hrvatski jezik) nad završetkom RJAZU-a te je i sam bio leksikograf kao jedan od trojice autora dvosvezačnoga izdanja *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae*.

Prvi zadaci u mnogim europskim akademijama još od slavne Accademia della Crusca (osnovane 1583. u Firenci) po uzoru na njezin *Vocabolario* (1612) bili su rječnici narodnoga jezika. Tako je na prvoj svečanoj sjednici novoosnovane Akademije 5. lipnja 1867. u Zagrebu njezin predsjednik Franjo Rački među najvažnije zadatke stavio upravo izradu rječnika. Ne računajući pripreme, objavljivanje dvadeset triju knjiga RJAZU-a trajalo je gotovo jedno stoljeće (1880–1976). Njegove *Dopune*, za koje je od 1958. godine ispisano oko 550 000 kartotečnih listića, koji su obrađivani tek tri desetljeća poslije, nisu ni izišle jer je rad zamro raspadom Jugoslavije. *Dopune* su, nažalost, samo jedan od više započetih i nezavršenih leksikografskih projekata u Hrvatskoj na koje je uzaludno potrošen novac i izgubljeno vrijeme mnogih znanstvenika. Srećom danas je RJAZU digitaliziran pa je mrežno dostupan.¹

Ideja za srpski rječnik iznesena je još 1853. godine u Društvu srpske slovesnosti, ali se začetak RSANU-a veže uz *Poslanicu* Stojana Novakovića Srpskoj kraljevskoj akademiji 1888. godine. Akademija je 1893. godine osnovala Leksikografski odsek u kojem je počeo rad na Akademijinu rječniku. Prva *Ogledna sveska* izišla je 1913, iduće 1944. i 1953. godine, a prva je knjiga objavljena 1959. godine, stotinu godina od prve ideje. Darinka Gortan Premk počela je 1961. godine raditi na drugoj knjizi koja je objavljena iduće godine i u kojoj je dobila svoju kraticu: »Gortan D. saradnik na obradi Rečnika«. Njezino se ime nalazi u impresumu sljedećih knjiga u početku među obrađivačima, zatim među urednicima i recenzentima, a nalaziti će se i u 23. knjizi na kojoj je radila do samoga kraja, ostavivši završenu recenziju na svom radnom stolu. Kartoteka za RSANU sadrži više od pet milijuna listića. Digitalizirana je ne samo da se olakša i ubrza buduća obrada nego i da se sačuva dragocjena leksička građa od propadanja, koja je desetljećima nastajala ispisivanjem oko 4500 pisanih izvora i oko 300 rukopisnih zbirki s cijeloga štokavskoga područja. RSANU nije gotov, a usporedo s obradom radi se i na njegovoj digitalizaciji. Od prve knji-

1 <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&class=10001&oby=rmr&obyt=a&rrr%5B1033%5D%5B0%5D%5B196759%5D=oa&published=y&restricted=n>

ge 1959. godine do tridesete, trideset pete ili četrdesete, koliko ih se u radovima o RSANU-u predviđa, bit će jako dug put. Procjena je da bi na kraju RSANU mogao sadržavati čak pola milijuna natuknica.

RJAZU i RSANU među najvećim su rječnicima u slavenskom svijetu. Oni su mnogo više od jezičnih spomenika. Nema nikakve sumnje da RJAZU pripada hrvatskoj, a RSANU srpskoj kulturi, ali rječnici općenito pripadaju njihovim korisnicima, osobito znanstvenicima, a zna se da znanost, kao uostalom i umjetnost, ne poznaje nacionalne granice. Oba su rječnika riznice svih mogućih jezičnih i izvanjezičnih podataka, ali i pokazatelji veza među raznim kulturama. Bez njih mnogo toga iz kulturne baštine ne bi se moglo razumjeti. Ako netko traži što sve znači leksom *glava* i u kojim kolokacijskim svezama i frazemima dolazi, najviše će podataka naći upravo u RSANU-u, a koliko je velik tvorbeni potencijal te imenice, doznat će u *Semantičko-derivacionom rečniku* jer se u njemu nalazi gotovo 400 njezinih izvedenica. Usput, ako je taj podatak nekome važan, izvori su za RJAZU i RSANU bili i hrvatski i srpski, tiskani i rukopisni. Tako su u RSANU-u među izvorima, na primjer, od starijih hrvatskih pisaca Ante Kuzmanić, Mirko Bogović, Bogoslav Šulek itd., zatim Antun Barac, Miroslav Krleža, Ivo Frangeš, Slavko Batušić itd., a 2001. godine dodani su Ivan Aralica, Goran Tribuson itd. Od rukopisnih zbirki u oba je rječnika ušla velika zbirka koju je skupio Vladan Arsenijević, učitelj iz Karlovca. A što se tiče naziva jezika na koricama, hrvatski se korisnici služe i starijim rječnicima na čijim je koricama ilirski jezik te mnogim novijim rječnicima s nazivom jezika hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski i hrvatskosrpski, a sve su to hrvatski rječnici. RSANU nije hrvatski rječnik, ali za razliku od drugih slavenskih rječnika može biti korisniji za mnoga jezikoslovna istraživanja. Unatoč tomu teško bi korisnik u Zagrebu mogao naći sve dosad objavljene knjige RSANU-a, zasad njih dvadeset jednu (22. je u tisku, a završava natuknicom *poslužiteljstvo*). Na početku 2024. godine Knjižnica HAZU-a ima samo 14 knjiga koje su objavljene do 1990. godine, Nacionalna sveučilišna knjižnica i Knjižnica Filozofskoga fakulteta 18, a Knjižnica Srpskoga kulturnoga društva Prosvjeta uopće nema taj rječnik.

Treba još nešto reći. Kao što *Dictionarium* Fausta Vrančića i *Lexicon* Andrije Jambrešića pripadaju i mađarskoj leksikografiji, tako, na primjer, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Petra Skoka i RJAZU pripadaju i srpskoj leksikografiji, a RSANU i *Semantičko-derivacioni rečnik* Darinke Gortan Premk pripadaju i hrvatskoj leksikografiji, jednoj svojom pretežitošću, a drugoj djelomično. U njima se nalaze svi mogući podaci o oba jezika, ali i podaci za mnoga kontrastivna proučavanja. Rječnici jedne i druge Akademije zapravo su braća blizanci koji su začeti u 19. stoljeću. Nakon višekratnoga smjenjivanja divergentnih i konvergentnih procesa u povijesti odnosâ hrvatskoga i srpskoga jezika te stalnoga vraćanja znanstvenikâ na prošlost bilo bi vrijeme da obje strane promijene pristup jer se istraživanje, primjerice, zbirnih imenica ili homonimije u jednom jeziku odnosi uglavnom i na drugi jezik. Činjenica da dijelimo zajedničko narječje, štokavsko, doduše ne i sve dijalekte, mogla bi spajati, a ne stalno razdvajati. Hrvatski je jezik međunarodno

priznat jezik i ne postoji više nikakva opasnost od bilo kakva približavanja. Što se tiče standardnih jezika, nikad nije bilo sporno, pa i u vremenu najjačega jezičnoga unitarizma da postoje dvije norme, o čem su ozbiljno pisali i srpski jezikoslovci, npr. Radosav Bošković 1935. godine u članku *O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*. I to ne treba dokazivati razlikovnim rječnicima kojima se u Hrvatskoj ponekad pretjerivalo, dok su u jezik ulazili ne samo anglicizmi nego engleske riječi bez ikakve prilagodbe.

Raščlamba višeznačnosti te odnosa višeznačnosti i derivacije Darinke Gortan Premk u knjizi *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, a i u drugim radovima, na primjerima rječničke obrade leksikografima bi mogli biti pouzdan vodič u općim jednojezičnicima kako obraditi višeznačnice slijedeći razvoj značenja metaforizacijom i vodeći računa da definicija primarnoga značenja sadrži sva značenjska obilježja koja induciraju sekundarna značenja te kako definirati značenjske izvedenice s obzirom na značenje motivirajuće riječi. Da su leksikografi razmišljali kao leksikografkinja Gortan Premk, vjerojatno bi tada mnoge definicije bile potpunije. Primjerice, definicija primarnoga značenja natuknice *glava* morala bi sadržavati ona značenjska obilježja iz kojih su se metaforizacijom i metonimizacijom razvila sekundarna značenja pa nije dovoljno reći da je *glava* »*anat.* gornji dio tijela u kojemu su smješteni mozak i tjelesna osjetila«². Primarno značenje toga leksema, kako tumači Darinka Gortan Premk, dvoreferencijalno je (dvoreferencijalnost je ona nazvala *similisemija*): ‘glava čovjeka’ i ‘glava životinje’. U čovjeka jest gornji dio tijela, dok je u većine životinja prednji te su semovi ‘gornji’ i ‘prednji’, a osobito sem ‘okruglast’ sastavnice značenja jer su se iz njih razvila druga značenja te višeznačnice pa se definicija treba dopuniti. Definicija pak natuknice *munja* »svjetlosna pojava, električna iskra koja nastaje u olujnim oblacima«³ ne sadrži značenjska obilježja koja se prenose u izvedenice. Iz te se definicije ne razumije značenje pridjeva *munjevit* i frazema *brz kao munja*. U njoj nedostaju značenjska obilježja ‘naglo’ i ‘snažno’ koja su karakteristična za električno pražnjenje u atmosferi praćeno bljeskom. Leksikografu poput Darinke Gortan Premk ne bi u rječniku bila jedna natuknica *list* jer leksem *list* ‘stražnja strana potkoljenice’ nema u svom značenju sem ‘plosnat’ koji je karakterističan za drugi leksem *list*, a i ne bi uz natuknicu *lišće* stavio tvorbeno značenje »zb. im. od *list*« i »skup listova«, kako stoji u suvremenim hrvatskim rječnicima, jer izvedenica *lišće* nije od svoje motivirajuće riječi *list* preuzela cijeli značenjski sadržaj, nego samo jedan dio.

Darinki Gortan Premk RSANU nije jedini rječnik na kojem je radila. Na osnovi njezine koncepcije uz dvije redaktorice i uz suradnju s postdiplomandima u vrlo kratkom vremenu izrađen je *Semantičko-derivacioni rječnik*, I (2003) i II (2006). To je rječnik vrlo složene strukture, uzoran primjer lingvističkoga rječnika, pionirsko i vrhunsko djelo u slavističkom svijetu. Među izvorima i konzultiranom literaturom nalaze se i RJAZU, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Petra Skoka te

2 Školski rječnik hrvatskoga jezika, Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2012.

3 Isto.

Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku Stjepana Babića. U Hrvatskoj nemamo tvorbeni rječnik, iako je Babićeva *Tvorba* (1986) nezaobilazno djelo i u slavistici, pa je velika šteta što se za *Semantičko-derivacioni rečnik* u kroatistici malo zna. Svoje veliko leksikografsko iskustvo Darinka Gortan Premk potvrdila je u zadnja dva toma šestotomnoga *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika*⁴ (1967–1976) Matice srpske, u Matičinu velikom jednotomnom *Rečniku srpskog jezika* (2007) i u nekoliko rječnika u različitim leksikografskim ulogama. Kao što se može reći za svakoga istinskoga znanstvenika, njezina je bibliografija puna nenapisanih bibliografskih jedinica jer su one utkane u tuđe bibliografske jedinice. Gotovo svakodnevno sve do zadnjega mlađi obrađivači RSANU-a iz Instituta za srpski jezik zvali su ju ili su ju posjećivali donoseći svoje obrade i tražeći njezino mišljenje i pomoć u rješavanju njihovih leksikografskih dvojbi. Tako je ona i dalje prenosila svoje golemo leksikografsko znanje i iskustvo te je njezina prinosa u RSANU-u mnogo više nego što piše u impresumu na otisnutim knjigama. U vremenima sklonim počinjanju od početka velika je vrijednost kad učitelj može mlađima prenositi znanje i u mirovini i kad se njegovo nasljeđe dalje razvija. Profesorica Gortan Premk ostavila je RSANU u dobrim rukama vrsnih leksikografa, a fakultetske kolegije Rajni Dragičević, nasljednici dostojnoj svoje učiteljice, koja je krenula dalje prokrčenim leksikološko-leksikografskim putem ostvarujući zavidan znanstveni opus, iz kojega izdvajamo samo opsežan sveučilišni udžbenik *Leksikologija srpskog jezika* (2007), zatim u suautorstvu *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (2005), novi tip rječnika, i rad na više leksikografskih projekata, ali i vođenje velikoga broja doktorskih radova upravo s leksikografskim temama.

Nasljeđivanje i nadograđivanje uvijek daje veće rezultate nego počinjanje od početka, što dokazuje i zagrebačka frazeološka škola čije je temelje postavila Antica Menac, na njih je nadogradila Željka Fink, a obje ostavile čitavu školu frazeologa i mnoštvo raznih frazeoloških rječnika, koji su vrhunci suvremene hrvatske leksikografije jer su velik leksikografski pomak po primjeni valjanih frazeografskih kriterija i novijih jezikoslovnih spoznaja, ali i po novim tipovima rječnika kao što su poredbeni frazeološki rječnici. Život Željke Fink također je nerazdvojiv od rječnika jer je ispunjen koncipiranjem novih rječnika, stalnim rješavanjem mnoštva dvojbi o frazemskim natuknicama i nadnatuknicama, o makrostrukтури i mikrostrukтури frazeoloških rječnika, o frazemskim sinonimima i inačicama, a uz to i osposobljavanjem novih frazeografa te poslovima oko tiskanja rječnikâ, koji se inače nigdje ne računaju.

O rječnicima je Darinka Gortan Premk govorila i pisala, u njima je nalazila inspiraciju za većinu svojih znanstvenih radova. Riječi i rječnici bili su njezin svijet, njezin intelektualni izazov, njezin izvor životne radosti, ali i utjehe jer je svaki novi

4 Riječ je o zajedničkom projektu s Maticom hrvatskom nakon Novosadskoga dogovora. Prve su tri knjige objavljene zajedno s Maticom hrvatskom, koja je objavila samo dvije knjige (poznati *Adok*) raskinuvši suradnju. Iako je u Zagrebu postojala golema kartoteka, koja se mogla iskoristiti, i iako je bilo nekoliko projekata izrade velikoga rječnika suvremenoga jezika, do danas ga nemamo.

tom bio najbolji lijek za veliku obiteljsku tragediju koja ju je opečatila. Bila je izuzetno znatiželjna osoba, sve ju je zanimalo, o svemu je imala svoje mišljenje. Tako i u znanosti. Do znanstvenih je spoznaja dolazila na rječničkoj građi, a ne u radovima jezikoslovnih autoriteta te je zato bila originalna. Dobar leksikograf mora biti znalac mnogih jezikoslovnih disciplina pa je razumljivo da je ona bila i vrsna leksikologinja. Knjigu *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku* (1997, 2004) mogao je napisati samo netko tko je stjecao znanje o jeziku radeći na rječniku.

Leksikografija je osim s leksikologijom isprepletana i s gramatikom, nerazdvojive su, a Darinka Gortan Premk ušla je u jezikoslovlje na velika vrata upravo gramatičkom doktorskom temom *Akuzativne sintagme bez predloga u srpskohrvatskom jeziku* (knjiga objavljena 1971). U njezinoj se bibliografiji nalaze različite gramatičke teme (vrste riječi, padežne sintagme, glagolska rekcija itd.), ali je i njima često pristupala kao leksikograf ocijenivši iskustveno da leksikograf ide ispred znanosti o jeziku jer prvi uočava probleme koje mora rješavati bez obzira na to kojoj disciplini pripadaju.

Veliki učitelji najčešće su jednostavni ljudi. Profesorica Gortan Premk bila je samo Dara za prijatelje, za svoje studente bila je samo Profesorka ili Profesorica (ovisno odakle su bili) Dara. Najveće priznanje i najdublje poštovanje koje Učitelj može dobiti. I u našoj je sredini bilo takvih učitelja, da spomenemo samo leksikografe: s Filozofskoga fakulteta Filip (Rudolf Filipović) za mlade ili Rudi za starije, a iz Instituta za jezik Doktor (Valentin Putanec) i Profesor (Slavko Pavešić) koji su živjeli s rječnicima. Nekoliko običnih sličica pokazuje njihov odnos prema radu na rječnicima. Doktor je na jednom sastanku u Institutu doživio neugodnu kritiku zato što je nosio u tiskaru špalte s korekturom Skokova *Rječnika* s obzirom na to da je njegovo vrijeme u usporedbi s asistentskim bilo mnogo skuplje. No, on je kao suradnik i priređivač bdio nad svakim slovom te je sâm provjeravao hoće li slagar (bilo je to vrijeme olovnih slova) pravilno ispraviti sve pogreške. Mlađi obrađivači *Kajkavskoga rječnika* i *Dopuna* često su trebali njegovu pomoć, a on bi uvijek tražio izvornik da vidi napisano i nikad nije odustajao kad nije odmah imao odgovor. Kad svi rječnici u Institutu nisu pomogli, znao je uputiti obrađivače raznim stručnjacima na adrese izvan Instituta, čak i u Berlin i Moskvu. Tako je, primjerice, višednevna potraga za odgonetavanjem Šulekova nepoznatoga kemijskoga naziva na njemačkom i hrvatskom urodila jednim retkom definicije da je to stari naziv današnjega naziva. Profesor je pak bio posljednji obrađivač i urednik RJAZU-a. Često je provjeravao izvornike nakon korekture. Jednom je na primjedbu asistentice da je šteta što on sa svojim velikim znanjem, a bio je zaista vrstan dijalektolog, standardolog, jezični povjesničar i naravno – leksikograf, radi korektorski posao, Profesor kratko odgovorio da netko mora i to raditi. Tek nakon mnogo godina rada na rječniku asistentica je shvatila da dobre rječnike rade samo najbolji, da su pritom svako slovo, zarez, ali i kurziv jednako važni kao i gramatička odrednica. Ne postoji mjerena jedinica za takav uloženi trud pa su veliki leksikografi obično vrlo samozatajni ljudi, kao što je uostalom bio i Profesor. Pogovor u RJAZU-u Slavko Pavešić napisao

je u listopadu 1975. godine, a iste godine 9. prosinca u Beogradu umro je na skupu o 150. godišnjici rođenja Đure Daničića, prvoga urednika RJAZU-a. Tako se krug zatvorio, a RJAZU je konačno završen objavom zadnjega, 97. sveska iduće godine.

Profesorica Dara Gortan Premk bila je »učenjак s vertebralnim stupom«, kao što je Krunoslav Pranjić naslovio svoj članak o Stjepanu Ivšiću. Svoj je život posvetila Dobru i dobrim ljudima oko sebe, ali ponajprije – rječnicima. Oduvijek je bilo takvih leksikografa bez obzira na to radili sami ili timski, tek možda ne baš toliko godina kao ona. Primjerice, Joakim Stulli svoja je tri opsežna trojezična rječnika, objavljena početkom 19. stoljeća, radio pedesetak godina. Danas ne možemo ni zamisliti kako je on mijenjao polazni jezik (hrvatski, latinski i talijanski) kad se zna da u okretanju polaznoga i ciljnoga jezika ne postoji matematička ekvivalencija $a = b$, $b = a$. Milica Gačić za se je rekla da je i ona *luđak* kao i James Murray jer je sama četrdeset godina prikupljala građu, obrađivala korpus i napisala opsežan *English-Croatian Dictionary of Law and International and Business Relations* (2010. godina, 1851 str.), a u sljedećih deset godina okrenula ga je u Wordu, prikupila novu golemu građu (što pokazuje i razlika u broju stranica uz istu veličinu slova) i zatim u samo tri godine spojila datoteke, redigirala građu i objavila *Hrvatsko-engleski rječnik prava, međunarodnih i poslovnih odnosa, politologije i interdisciplinarnih područja* (2019. godina, 2284 str.). Da je toliki rječnik samo prepisivala, imala bi što raditi. Teško je shvatiti kako je to uspjela bez pomoći i bez posebnih računalnih programa. Pogotovo je teško razumjeti kad je pak Bogoslav Šulek, naučivši hrvatski jezik u odrasloj dobi, uza svu golemu djelatnost na mnogim područjima stigao napisati tri važna nemala rječnika: *Němačko-hrvatski rěčnik*, I–II (1860), *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, I–II (1874–1875) i *Jugoslavenski imenik bilja* (1879). Jednako se čuđenje odnosi i na Tomu Maretića, koji je također radio gotovo cijeli život na RJAZU-u, ali se njegovo ime kao obrađivača (*maslo – pršutina*) nalazi »samo« na sedam knjiga te je zapravo bio uspješniji nego timovi obrađivača.

U svim su se našim ustanovama koje se skrbe o hrvatskom jeziku – u Matici hrvatskoj, Akademiji, Institutu za hrvatski jezik, u Leksikografskom zavodu – radili rječnici od nacionalnoga interesa, ali, da parafraziramo jednu izreku, leksikografija jede svoje obrađivače. Mnogi leksikografi, ne samo u nas, odu u mirovinu te ne dočekaju početak ili završetak rječnika, ili rječnici na kojima su godinama radili uopće ne iziđu. Ilustrativan je primjer iz susjedstva. U Institutu za slovenski jezik Majda Merše od početka je radila na izradi rječnika protestantske književnosti. Izvori su bili poznati i svi su bili tiskani (48 protestantskih književnih djela objavljenih 1550–1595. godine), što je bila jedina olakšavajuća okolnost u mukotrpnom rađanju toga rječnika, o čem najbolje govori samo nekoliko podataka o njegovu nastajanju. S obzirom na to da protestantska književnost za Slovence ima veliko kulturnopovijesno značenje, 1973. godine pokrenuta je izrada rječnika toga razdoblja. Majda Merše s dvoje kolega vodila je ispisivanje izvorâ i stvaranje kartoteke, koja broji 3 169 000 listića. Kartoteka je nastajala desetljećima jer se s vremenom mijenjala tehnika. Počelo je ručnim ispisivanjem, zatim su listići prepisani na stroju

da bi bili čitljivi, slijedilo je presnimavanje na kartice A6, ali je digitalna tehnologija nametnula nužnost stvaranja e-korpusa. Dok su se suradnici na projektu smjenjivali, Majda Merše cijeli je radni vijek provela radeći na rječniku, otišla u mirovinu i nastavila dalje raditi na njem. Godine 2001. objavljen je ogledni sveščić. Iako je poslije obrada prešla na računalni program iLex, trebalo je proći još dvadeset godina da iziđe prva knjiga *Slovara slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (a – dvorski)* i da ju konačno Majda Merše, jedna od autora i urednika, ugleda nakon gotovo pola stoljeća rada na svim fazama izrade toga rječnika. Ako se pročita uvodna rasprava u toj prvoj knjizi, razumjet će se zašto je trebalo toliko desetljeća da se ona pojavi i zašto su leksikografi poput Majde Merše zaslužni za trajno očuvanje jezične povijesti jednoga društva.

U doba kad kartoteke s listićima odlaze u prošlost, a s njima i sjećanja na gotovo redovito višedesetljetno ispisivanje izvorâ i abecediranje kartotečnih listića, u doba kad je nezamislivo raditi dobar rječnik bez digitalnoga korpusa, ali i u doba kad se leksikografija više ne shvaća samo kao umijeće izrade rječnika i kad je ona postala jezikoslovna disciplina razvijene teorije, treba se zapitati zašto se rječnici i dalje presporo rade. U Hrvatskoj je takvih nezavršenih rječnika nekoliko. Brojevi govore dovoljno sami za sebe.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika počeo je izlaziti 1984. u svescima po 260 stranica (tri sveska uvezuju se u knjigu), a nakon četrdeset godina u pripremi je 16. svezak (*spodeljivati – suprostatnost*). O 350. obljetnici izlaska prvoga kajkavskoga rječnika *Dictionara* (1670) Jurja Habelića dosadašnji objavljeni svesci postali su dostupni na mreži.⁵ Teško je predvidjeti završetak *Rječnika*, ali će i on s obzirom na desetljeća obrade i na dvadesetak godina ispisivanja kartoteke biti još jedna leksikografska stàrina.

Projekt *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* krenuo je 1959. godine, prvi je sveščić (64 str.) objavljen 1991, a prvi svezak (uvezanih deset sveščića, 576 str.) nakon četiri desetljeća 2000. godine, dok je drugi izišao petnaest godina poslije. Budući da je obrada tek na slovu I (23. sveščić iz 2021. završava natuknicom *izgnilstvo*), ne može se znati kad će RCJHR biti završen. Planira se digitalizacija, što je prijeko potrebno u današnje doba. Rad na njem veoma je zahtjevan jer su u rječničkom članku četiri pisma (glagoljica, ćirilica, latinica i grčki alfabet) i pet jezika (hrvatskokrvenoslavenski, hrvatski, engleski, starogrčki, latinski) pa od obrađivača traži veliko znanje i mnogo truda i odricanja, a to znači da ne ostaje vremena za druge radove koji su potrebni za znanstveno napredovanje.

Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića Julija Benešića dijeli sličnu sudbinu ostalih velikih rječnika u Hrvatskoj. Benešić je sklopio ugovor s Akademijom 1949. godine na rok od dvije godine za dvije knjige. Rječnik je počeo izlaziti tek 1985. godine, gotovo trideset godina nakon autorove smrti, izmjenjivali su se priređivači, 1990. objavljen je 12. svezak, slijedila je dvade-

5 <https://kajkavski.hr>

setogodišnja stanka do nastavka rada, 13. svezak objavljen je 2013. godine. Nakon objave 15. sveska ostala su u obradi zadnja dva.

I tako se dogodilo da je Benešićev rječnik, zamišljen kao rječnik suvremenoga književnoga jezika, postao rječnik starijega razdoblja zbog svoje povijesti izlaženja. Korpus obuhvaća književna djela u rasponu od sto godina, od polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Da nije bilo upornosti i oduševljenosti leksičkim bogatstvom te građe, ali i velikoga leksikografskoga znanja njegove posljednje urednice Anje Nikolić-Hoyt, ne bi se još nazirao skori njegov završetak te bi i on umalo postao stogodišnjak po obradi ili bi ostao nezavršen.

Rječnici u našim ustanovama kojima je hrvatski jezik sastavnica njihove djelatnosti više nisu prioritetni zadaci. Danas u ustroju Instituta za hrvatski jezik nema leksikografskoga odsjeka, što je pokazatelj statusa leksikografije u ustanovi koja je osnovana radi izrade rječnikâ. O položaju leksikografije dovoljno govori i činjenica da sva tri spomenuta nedovršena višesvezačna hrvatska rječnika imaju premalo obrađivača, pa je i to jedan od razloga presporomu njihovu objavljivanju i završavanju.

Koliko je ovo doba digitalne tehnologije unaprijedilo i ubrzalo leksikografski rad, toliko je unazadilo njegovo vrednovanje jer ne donosi bodove za brzo napredovanje u struci, ali ni slavu ni novac, osobito timski rad na rječnicima velikim po opsegu i dugovječnim po izradi. Čini se nemoguće da bi danas netko poput Darinke Gortan Premk dao rječnicima više od šezdeset godina svoga života. Mašta nam ne može dočarati da će jednom umjetna inteligencija zamijeniti leksikografe jer zasad znamo da samo iskusan leksikograf može odlučiti hoće li uspostaviti jednu višeznačnu natuknicu ili dvije homonimne, ili pak dvije homografske natuknice od kojih je jedna nastala konverzijom.

Darinka Gortan Premk živjela je s rječnicima koji su i naši ne zato što je ona »naša« jer je Gortan, nego zato što smo zahvaljujući toj jezikoslovki spoznali da u hrvatskom tvorbenom rječniku, ako ga bude, leksem *zvonar* treba obraditi u dvama tvorbenim gnijezdima zbog njegove poligeneze (1. < zvono, 2. < zvoniti), a u općem pod jednom višeznačnom natuknicom zbog kohezije njegovih značenja (1. ljevač zvonâ, 2. onaj koji zvonu). Školska podjela riječi na autosemantične i sinsemantične, odnosno samoznačne i suznačne riječi izazivala je i izaziva mnoge rasprave o prirodi sinsemantičnih riječi. Ovaj osvrt pokazuje neotkriven značenjski potencijal »malih riječi« (Ivo Pranjković) i te s i uz te da se stoga značenje sinsemantičnih riječi može i treba promatrati i izvan uobičajene dihotomije leksičkoga i gramatičkoga značenja.

Dotaknuli smo se samo nezavršenih hrvatskih velikih rječnika i zaobišli priču o mnogim propalim leksikografskim projektima, o velikom zaostajanju suvremene hrvatske leksikografije osobito u izradi jednojezičnih općih rječnika utemeljenih na korpusu, u ustroju portala starih i novih rječnika i, ponajprije, u dostupnom nacionalnom korpusu (korpusima). Nažalost, mi nemamo svojih *luđaka* poput Jamesa Murrayja i Darinke Gortan Premk, a ni novoga Bogoslava Šuleka,

nemamo ni vizionara poput Rudolfa Filipovića koji je kao predsjednik Međuakademijskoga odbora za leksikografiju u Jugoslaviji i Odbora za leksikografiju JAZU-a/HAZU-a pokrenuo održavanje leksikološko-leksikografskih konferencija (četiri je organizirao u Zagrebu) i koji je doslovce gurao leksikografske projekte stavljajući izvještaje o postojećim i predlažući nove na dnevni red Odbora za leksikografiju HAZU-a. Ostaje nam da na kraju kažemo da oni koji znaju kako se rađa dobar rječnik trebaju biti zaista zahvalni svim prošlim *luđacima* koji su posvetili svoj život rječnicima, koji su živjeli **s** rječnicima da bi drugi mogli živjeti **uz** rječnike na stolu ili na svom zaslonu. Hoće li rječničara *luđaka* biti i u budućnosti ili će ih zamijeniti strojevi, vidjet će se.

Branka Tafra